

**АД'ЕКТИВАЦІЯ ТА СУБСТАНТИВАЦІЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНІЙ
АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

Стаття присвячена дослідженню одного з проявів функціональної трансорієнтації лінгвальних одиниць у сучасній англійській мові – лексикалізації синтаксичних конструкцій. Вивчення семантичних, морфологічних та синтаксичних особливостей складних слів синтаксичного типу дає підставу стверджувати, що функціональними проявами лексикалізації синтаксичних одиниць є їх субстантивація та ад'єктивація.

Функціонування мови як динамічної системи пов'язане з функціонуванням мовних одиниць у висловлюванні. Являючи собою відкриту, нелінійну систему, мова, за безумовної наявності певної упорядкованості та взаємозалежності елементів, припускає наявність окремих перехідних випадків, присутність ядерних та периферійних одиниць. Саме до таких перехідних явищ, мовний статус яких залишається спірним, належать полікомпонентні слова, створені шляхом інтеграції синтаксичних одиниць.

Наша стаття присвячена дослідженню лексико-граматичних особливостей композитів синтаксичного типу. Ми ставимо за мету виявлення та вивчення категоріальних та прагматичних трансмодифікацій новоутворень, які формуються в результаті лексикалізації синтаксичних одиниць – словосполучень та речень.

Перш ніж розпочати детальний розгляд лексико-граматичних особливостей вищеназваних мовних одиниць, вважаємо за потрібне зосередитися на вивченні явища функціональної трансорієнтації лінгвальних одиниць, оскільки лексикалізація синтаксичних конструкцій є одним з конкретних проявів цього макрофеномена.

Як відомо, кожна лінгвальна одиниця як елемент мовної системи має певну "функціональну орієнтацію", тобто використовується у висловлюванні в "прототиповій функції, що узуально закріплена і відображена в значній кількості різноманітних контекстів" [1: 10]. Проте в процесі здійснення комунікативного акту окремі одиниці мовної системи можуть виконувати атипові, узуально не закріплені функції, що призводить до зміни їх категоріальних характеристик та прагматичних особливостей. У сучасній англійській мові функціональні трансформації такого типу відбуваються доволі часто і охоплюють різні рівні мовної системи. Здатність мовної одиниці до "зміни її функціональних характеристик при повному збереженні плану вираження" вчені визначають як явище функціональної переорієнтації [2: 48].

Функціональної переорієнтації (за іншою термінологією – функціональної трансорієнтації) можуть зазнати як одиниці одного рівня мовної системи, так і різнорівневі мовні знаки. Прикладом функціональної трансорієнтації одиниць одного рівня може бути конверсія лексичних одиниць або перехід номінативних одиниць у службові і навпаки. Функціональна трансорієнтація різнорівневих мовних одиниць виявляється у афіксації лексичних одиниць, лексикалізації морфем, лексикалізації синтаксичних одиниць. Ми схильні розглядати явище функціональної трансорієнтації лінгвальних одиниць як один з провідних факторів розвитку і самовдосконалення системи сучасної англійської мови, оскільки створені для задоволення ситуативних комунікативних потреб нові функціональні варіанти мовних одиниць у разі їх узуалізації здатні збагачувати мовну систему.

У сучасній англійській мові можна виділити чимало полікомпонентних лексичних одиниць, які структурно корелюють з синтаксичними комплексами – словосполученнями та реченнями. Утворення та функціонування таких полікомпонентних лексичних одиниць є прагматично обумовленим. Такі лексеми виникають внаслідок необхідності заповнення лакун номінативного характеру та можливості економно та емно виразити поняття, якими б складними вони не були, в межах одного слова. Оскільки складні слова синтаксичного типу мають яскраві змістовні та експресивні якості, вони часто використовуються учасниками комунікативного акту (комунікантами) задля більш повного задоволення номінативно-комунікативних потреб.

Вивченню різних аспектів утворення та функціонування лексикалізованих синтаксичних одиниць англійської мови присвячено чимало наукових праць, серед яких особливо слід відзначити роботи Д.І. Квеселевича [3; 4; 5], які містять дослідження механізмів формування та систематизації цих утворень. Так, зокрема, Д.І. Квеселевич визначив три стадії формування полікомпонентних слів, кожна з яких має відповідне лінгвістичне вираження. Отже, етапами інтеграції словосполучення у слово є: 1) співположення (мовним вираженням якого є словосполучення); 2) зближення (що реалізується в мові у формі словостягнення); 3) інкорпорація (якій відповідає складне слово) [4: 9-10].

Однак чимало питань стосовно природи, сутності та статусу лексикалізованих синтаксичних конструкцій ще й досі залишається невирішеними або мають дискусивний характер. У лінгвістиці немає навіть єдиного загальноприйнятого терміна для номінації цих лінгвальних одиниць. Це, на нашу думку, пояснюється їх двоїстим характером: з одного боку – словоподібністю, а з іншого – наявністю певних синтаксичних ознак [6: 7]. Уся розмаїтість підходів до вивчення проблеми утворення та функціонування лексикалізованих синтаксичних конструкцій відбивається у різноманітності термінів, що застосовуються для найменування цих одиниць: складні слова з внутрішнім синтаксисом [7: 136], зрощення [8: 25], слова-фрази [9: 86], складні слова синтаксичного типу [10: 11; 11: 7], інкорпоровані слова [6: 77], цитатні слова, або голофразис [12: 122], словоречення [13: 6], полікомпонентні лексичні одиниці [14: 3], синтаксичні композити, голофрастичні композиткомплекти, "композитоїди", універбати-речення [15: 128-129].

Англійські "суперскладні слова" дуже нагадують за своєю будовою і змістом "полісинтетичні інкорпоруючі комплекси" індіанських мов [16: 45], саме тому складні слова синтаксичного типу деякі вчені розглядають як

прояви полісинтетичності [15: 129], які поряд з окремими синтетичними рудиментними ознаками зустрічаються в сучасній, переважно аналітичній за своєю граматичною будовою, англійській мові. Наявність полікомпонентних слів, створених шляхом лексикалізації синтаксичних одиниць в усіх сучасних мовах індоєвропейської сім'ї, а також наявність "наддовгих складних слів у епічному санскриті" [16: 42] дає підстави стверджувати, що механізми утворення складних слів із синтаксичних конструкцій сформувалися у стародавні часи – можливо, ще у часи функціонування єдиної індоєвропейської прамови.

Англійська мова через свій аналітизм, має певну "схильність" до створення полікомпонентних лексем. Відсутність принципової різниці між словом та кореневою морфемою спрощує інтеграцію синтаксичних одиниць в окрему лексему. Трансформація синтаксичних одиниць у лексичні в англійській мові, як правило, відбувається без зміни у формі вираження, наприклад: *state of the union* → *state-of-the-union (address)*; *law and order* → *law-and-order (policy)*; *freedom of information* → *freedom-of-information (legislation)*. Це явище Е. Бенвеніст назвав метаморфізмом [17: 255].

Трансформація синтаксичних одиниць у лексичні являє собою своєрідний спосіб словотвору, характерною відмінністю якого є те, що вихідною основою для здійснення акту словотворення слугує не коренева морфема, а цілий синтаксичний комплекс, до того ж механізм формування нової лексеми – інтеграція словосполучення або речення – є теж доволі своєрідним. Процес трансорієнтації синтаксичних одиниць можна також назвати лексикалізацією, оскільки його кінцевим результатом є утворення лексичної одиниці з усіма характерними для одиниць цього рівня властивостями. Отже, під лексикалізацією слід розуміти набування синтаксичною конструкцією лексико-граматичних ознак слова. У кожному конкретному висловлюванні лексикалізовані синтаксичні одиниці функціонально наближаються до слова, оскільки використовуються для найменування конкретного предмета або явища з тими чи іншими важливими для певного акту комунікації ознаками.

Незважаючи на різноплановість лексикалізованих синтаксичних конструкцій, значна їх кількість являє собою усталені лексичні одиниці з властивими їм категоріальними ознаками. Головними ознаками лексикалізованих синтаксичних одиниць є їхнє смислове зрощення, фонологічна та графічна ціліснооформленість, здатність виступати окремим членом речення. Показовою ознакою того, що новоутворення являє собою лексичну одиницю, слід вважати його здатність слугувати основою для створення похідних, наприклад: *matter-of-fact* → *matter-of-factly*, *matter-of-factness*; *do-it-yourself* → *do-it-yourselfer*, *do-it-yourselferism*, *a dog-in-the-manger* → *dog-in-the-mangerish*.

Cf.: ...he had been calm in the confidence this man instilled through his body, his measured movements, and his matter-of-fact tone. [23: 125]; "Thorp doesn't talk," Philipson said matter-of-factly, "at least, he doesn't talk sense". [23: 264]; In retrospect he could see that the very fact of Bing had pushed him forward – the youthful insolence with which Bing had tackled the Fourth of July leaflet, the definition of the whole complex of war aims; the plucky matter-of-factness that made it bearable to listen to BBC's broadcast of their obituary – even to laugh at it. [23: 578]; ...Lena had scant patience with the dog-in-the-manger wife. [24: 253]; So it is hard to see what the problem is beyond a dog-in-the-mangerish desire not to give anything away. [25: 68].

Аналіз мовних фактів дає можливість стверджувати, що найбільш типовими функціональними проявами лексикалізації синтаксичних одиниць є **ад'єктивізація** та **субстантивізація**. При цьому лексикалізовані новоутворення характеризуються відповідними лексичними та граматичними категоріальними ознаками. Лексичне значення ад'єктивованої синтаксичної одиниці містить вказівку на ознаку, наприклад: *better-than-average kicker*, *not-so-little change*, *two-hundred-mile-an-hour train*, *hard-to-read pages*), а субстантивованої синтаксичної конструкції – предмет, наприклад: *a mass-production-expert*, *that don't-crowd-me-night*, *his bride-to-be*.

Лексикалізація синтаксичних одиниць передбачає їх граматичну категоризацію. Ті новоутворення, що функціонально уподібнюються до прикметників, характеризуються наявністю ад'єктивного граматичного значення, синтаксичної функції означення або іменної частини присудка, наприклад: *...Roy could see that the mud-and-rock chimney-piece was so placed that it was flat against a large pine outside. [26: 149]; You know, dreams don't have to be exactly true-to-life in order to come true. [27: 322]; It would be small but hole-in-the-corner [24: 328].*

Для субстантивованих синтаксичних одиниць характерними є морфологічні властивості іменника: наявність категоріальної ознаки числа (*Besides, she wasn't in the mood to hear any of her mother's I-told-you-so's [28: 13]*); вказівка на категорію означеності / неозначеності, виразниками якої в англійській мові є артиклі (*No use wasting the time-of-day [26: 146]; Roy was a self-styled mass-production-expert [26: 73]*) В якості означення субстантивованої одиниці можуть вживатися прикметники (*The voice of the desk clerk sounded as usual, efficient and with just enough oiliness to create the image of a permanent and stable at-your-service [23: 177]*), присвійні або вказівні займенники (*Otto and his bride-to-be could feel the sun's warmth when they took off their wet bathing suits [27: 129]; We might find a nice safe spot in the woods and hole up until all that law-and-order goes away [26: 177]*), іменники в Possessive Case (*Besides, she wasn't in the mood to hear any of her mother's I-told-you-so's [28: 13]*).

Синтаксичні функції, характерні для субстантивованих словосполучень та речень, відповідають функціям, що традиційно притаманні іменникам. У реченні вони можуть виконувати, зокрема, функції підмета, додатка, обставини, іменної частини складеного присудка: *Little Miss Get-Into-Everything has lived across the street from me all my life... [29: 13]; "No use wasting the time-of-day", Roy said [26: 146]; I felt like shouting at them, where are you, what's happened to all that law-and-order! [26: 187]; His hand found the lamp on the chest-of-drawers where it should have been... [26: 200]; Roy was a self-styled mass-production-expert [26: 73].*

Що стосується внутрішнього наповнення, то в результаті лексикалізації синтаксичних конструкцій утворюються складні слова особливого типу, які мають значну інформаційну ємність і відрізняються семантичною насиченістю. Вивчення семантики новоутворених лексичних одиниць ґрунтується на співвіднесенні значення

похідних слів зі значенням компонентів твірної основи. Такою основою слугує готова синтаксична конструкція – словосполучення або речення – з притаманними їй синтаксичними зв'язками та відносинами, які визначаються наявністю елементів зовнішнього синтаксису: прийменників, сполучників, порядку слів. У результаті лексикалізації синтаксичної одиниці зв'язки між її компонентами втрачають актуальність як граматичні показники, але впливають на семантику похідного слова.

Семантика похідної лексичної одиниці не є простою сумою значень компонентів, що входять до її складу, а лише корелює з ними. Значення похідного слова слід співвідносити задля "адекватного сприйняття з його екстралінгвістичною спрямованістю на предмет, явище, ставлення реального світу" [18: 66]. Нове лексичне утворення набуває додаткового значення, що виявляється у новому граматичному статусі або в новому експресивно-образному забарвленні. Залежно від характеру "природження значення" [19: 9] лексикалізовані одиниці поділяються на семантично прозорі та ідіоматизовані. Значення лексикалізованого новоутворення може безпосередньо виводитися із значень компонентів, що входять до його складу, тобто бути "структурно мотивованим" [20: 89]. Значення всієї лексикалізованої одиниці, яке визначається значенням конститuentів, формується за так званою аддитивною ознакою [21: 159], що полягає у "складанні" значень компонентів і додаткового компонента, який виникає в семантичній структурі цього слова (наприклад, предметність, ознака і т.ін.).

Серед складних слів синтаксичного типу існує чимало одиниць з досить прозорою семантикою, наприклад: **green-and-white-striped** ski socks (смугасті, біло-зелені шкарпетки); а **two-hundred-mile-an-hour** train (поїзд, що рухається зі швидкістю двісті миль за годину); **out-of-town** tourists (люди, що відправляються в подорож за місто); **hard-to-read** pages (складні для читання сторінки). Однак, незважаючи на мотивованість значення, лексикалізовані одиниці набувають певного категоріального граматичного значення (про що вже йшлося вище), що призводить до виникнення у семантичній структурі слова додаткових сем. Наприклад, **in-the-face** fact (явний, очевидний факт) має додаткову сему ознаки, **mayor-to-be** (майбутній мер) має додаткову сему предметності, **matter-of-fact-ness** (прозаїчність, позбавленість фантазії) набуває додаткову сему абстрактного поняття.

У деяких семантично прозорих словах цього типу можуть спостерігатися семантичні зсуви, наприклад, зуження значення (*a good-for-nothing* – "нікчема" використовується лише для позначення людини). В інших випадках лексикалізовані одиниці можуть набувати додаткової конотації, що обумовлює їх функціонування в певних мовленнєвих ситуаціях, оскільки похідне слово може викликати певні екстралінгвістичні асоціації, що обмежують сферу їх вживання, наприклад, *get-you-home* boil – резервний паровий котел належить до морської термінології.

Інший шлях формування семантики лексикалізованих синтаксичних одиниць полягає у взаємодії значень складових компонентів, що призводить до "якісного стрибка та виникнення інтегративного цілого" [21: 159]. Внаслідок цього виникають своєрідні ідіоматизовані одиниці, у яких синтаксичні та семантичні відносини між компонентами, так би мовити, нейтралізовані, але відіграють певну роль у мотивації значення одиниці вторинної номінації. Семантична мотивація таких одиниць має особливий характер, оскільки "при словотворенні на синтаксичній основі утворенню одиниць номінації передують висловлювання про об'єкт, що позначається, відбувається мотивація не словом, а судженням, висловлюванням, яке містить дефініцію предмета" [22: 36].

Серед семантично невмотивованих полікомпонентних лексем можна виділити складні слова, значення яких формується у процесі різноманітних семантичних переосмислень. До них належить, наприклад, метафоричний перенос (*box-of-teeth* – акордеон; *kiss-and-tell* – той, хто повідомляє про інтимні подробиці з життя родичів та близьких людей (про мемуарну літературу); *meat-and-potatoes* – дуже важливий, той, що має велике значення (про проблему)); метонімічний перенос (*fly-by-wire* – той, що має відношення до системи авіаконтролю, дію якої спричинюють електричні імпульси, які надсилає комп'ютер; *just-in-time* – виробнича діяльність з використанням мінімальних запасів сировини, матеріалів, компонентів; *too-big-for-his-own-pants* – людина, якій давно слід подорослішати).

Деякі лексикалізовані одиниці, що мають ідіоматичне значення, утворюються в результаті стягнення компонентів фразеологічних сполучень. Процес лексикалізації фразеологічних одиниць полегшується тим, що вони за своєю семантикою наближаються до слова і, на думку багатьох лінгвістів, є одиницями лексичного рівня мовної системи, крім того, фразеологізми завжди виступають окремим членом речення. Лексикалізація фразеологічних конструкцій полягає у фонологічному та графічному "цільнооформленні" твірних фразеологічних одиниць, наприклад, *Some God-damned thirty-silver-pieces Judas!* [23: 96]; *Lena had scant patience with the dog-in-the-manger wife* [24: 258].

Серед лексикалізованих синтаксичних одиниць є чимало утворень з ідіоматизованою семантикою, у яких мотивація значення майже не простежується, а відносини між компонентами, їх прямих смислові зв'язки майже повністю нейтралізовані. Їх значення практично неможливо вивести із значень конститuentів твірного словосполучення або речення, наприклад: *a come-by-chance* – позащлюбна дитина; *fly-by-night* – ненадійний, безвідповідальний; *dyed-in-the-wool* – відчайдушний, твердоблий; *one-of-us* – прибічник, політичний спільник.

Таким чином, у процесі комунікативної діяльності відбувається функціональна трансорієнтація лінгвальних одиниць, у результаті якої утворюються лексикалізовані синтаксичні конструкції. У силу типологічних особливостей сучасної англійської мови, в якій немає принципової різниці між основою та словом, утворення полікомпонентних лексичних одиниць значно полегшено. Мовні факти дають підстави стверджувати, що в результаті інтеграції словосполучень та речень утворюються цільнооформлені полікомпонентні лексичні одиниці, які за своїми лексичними та граматичними ознаками відповідають прикметникам та іменникам.

Перспективними напрямками подальших студій є більш глибоке та системне дослідження семантичних процесів, пов'язаних із лексикалізацією синтаксичних одиниць, визначення способів перекладу складних слів

синтаксичного типу іншими мовами, зокрема українською. Подальшого дослідження потребує і проблема трансорієнтації лінгвальних одиниць, оскільки вона, на нашу думку, являє собою один з провідних факторів розвитку та самовдосконалення системи сучасної англійської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Левицький А.Е. Функціональні зміни в системі номінативних одиниць сучасної англійської мови: Автореф. дис... док. філол. наук: 10.02.04/ КДЛУ. – Київ, 1999. – 37 с.
2. Левицкий А.Э. Явление функциональной переориентации языковых единиц (на примере новых слов и значений современного английского языка) // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. – 1999. – №1. – Том 2. – С. 48-53.
3. Квеселевич Д.І. До питання про інтеграцію словосполучень в складне слово (на матеріалі англійської мови). – Мовознавство, 1981. – №1. – С. 60-65.
4. Квеселевич Д.И. Интеграция словосочетания в современном английском языке. – К.: Высшая школа, 1983. – 84 .
5. Квеселевич Д.И. Интеграция словосочетания в современном английском языке: Дис... д-ра філол. наук: 10.02.04. – Житомир, 1985. – 328 с.
6. Леонова Л.П. Инкорпорированное слово в типологическом аспекте // Семантика и структура слова: Сб. науч. тр. Калининского гос. ун-та. – Калинин, 1985. – С. 77-88.
7. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1956. – 260 с.
8. Карашук П.М. Словообразование английского языка. – М.: Высшая школа, 1977. – 304 с.
9. Царёв П.В. Сложные слова в английском языке. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 126 с.
10. Ретунская М.С. Английское окказиональное словообразование: Автореф. дис... канд філол. наук. – Горький, 1974. – 22 с.
11. Третьюхин А.П. Прагматика производного слова (на материале некодифицированных прилагательных в текстах политической пропаганды США): Автореф. дис... канд філол. наук. – М., 1985. – 26 с.
12. Arnold I.V. The English Word. – Moscow: Vys'шая Skola, 1986. – 295 p.
13. Шевлягина Н.В. Словопредложения в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд філол. наук. – Одесса, 1983. – 21 с.
14. Клименко И.М. Поликомпонентные лексические единицы в американском варианте английского языка (структурно-семантический и функциональный аспекты): Автореф. дис. ... канд філол. наук, К., 1993. – 26 с.
15. Омельченко Л.Ф., Максимчук Н.Н., Онищенко И.А. Синтаксическая композиция в английском языке // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2004. – № 636. – С. 128-132.
16. Иванов В.В. Лингвистика третьего тысячелетия. Вопросы к будущему. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 208 с.
17. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
18. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1968. – 199 с.
19. Архипов И.К. Семантика производного слова английского языка. – М.: Просвещение, 1984. – 128 с.
20. Мешков О.Д. Семантические аспекты словосложения английского языка. – М.: Наука, 1986. – 208 с.
21. Василенко И.В. Словообразование // Словообразование в современном английском языке / Бортничук Е.Н., Василенко И.В., Пастушенко Л.П. – К.: Вища школа, 1988. – С. 127-161.
22. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
23. Neym S. The Crusaders. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1951. – 772 p.
24. Binchy M. The Glass Lake. – London: Orion, 1994. – 692 p.
25. The Economist. – January 8, 2005.
26. Aldridge J. The Hunter. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1958. – 247 p.
27. Irving The Fourth Hand. – London: Black Swan, 2002. – 381 p.
28. Blue K. Molly In Control / English Learner's Digest, 2001. – № 10. – P.12-13.
29. Marks M. The Night That Changed Everything. – English Learner's Digest, 2001. – №3. – P. 12-13

Матеріал надійшов до редакції 9.03.2005 р.

Еникеева С.М. Адъективация и субстантивация синтаксических единиц в современном английском языке.

Статья посвящена исследованию одного из проявлений функциональной трансориентации языковых единиц в современном английском языке – лексикализации синтаксических единиц. Изучение семантических, морфологических и синтаксических особенностей сложных слов синтаксического типа даёт основание для утверждения о том, что функциональными проявлениями лексикализации синтаксических единиц являются субстантивация и адъективация.

Yenikeeva S.M. Adjectivation and substantivation of syntactical units in Modern English

The article deals with the problem of lexicalization of syntactic units as one of the ways of functional trans-orientation of lexemes in Modern English. Our research of semantic, morphological and syntactic properties of the English lexicalized syntactic units has led us to the conclusion that lexicalization is functionally realized in their substantivation and adjectivation.